

Marek Świdrak*

*Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf
autorstwa Valentina von Saebisch*

*The unexecuted 17th century architectural design for remodeling of
the Gryf castle (Greiffenstein) by Valentin von Saebisch*

Wprowadzenie

Ruina zamku Gryf (Greiffenstein) położona na gruntach wsi Proszówka na Pogórzu Izerskim należy do największych i najlepiej zachowanych w polskich Sudetach. Od dawna stanowiła przedmiot opracowań naukowych¹. Mimo to stan wiedzy o początkach i przemianach budowlanych tego zabytku jest pełen niejasności. Dzieje warowni w późnym średniowieczu, a zwłaszcza w okresie wczesnonowożytnym są relatywnie dobrze rozpoznane dzięki dokumentom z epoki i dawniejszej literaturze przedmiotu, obficie czerpiącej z dostępnego wówczas zamkowego archiwum [1]. Niejasne jednak pozostają m.in. pewne aspekty historii i chronologii budowy.

Niezidentyfikowany i niepublikowany dotychczas rysunek architektoniczny przechowywany w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego (BUWr) pozwala rozwiązać niektóre wątpliwości, a także przekazuje liczne informacje na temat XVII-wiecznej praktyki projektowej w tej części Europy². Dowodzi on ponadto, że na początku XVII w. rozważano poważną inwestycję obejmującą roz-

Introduction

The ruins of Gryf Castle located in the village of Proszówka in the foothills of the Izery Mountains are some of the biggest and best preserved castle ruins in the Polish Sudety Mountains. They have been the subject of scientific studies for a long time¹. In spite of that the knowledge of the castle origin and its construction transformations is full of doubts. The history of the castle from the late medieval times and especially the early modern times is relatively well known from the original documents and old literature on the subject drawing from the rich archives of the castle [1]. Some aspects regarding its history and chronology of its construction, however, are still unclear.

Some doubts can be resolved on the basis of the still unidentified and unpublished so far architectural drawing from the Library of the University of Wrocław which also provides a lot of information on the 17th-century designing practice in this part of Europe². Furthermore, it proves that a serious investment, including an extension of the residence and improvement of its fortifications, was taken into consideration at the beginning of the 17th century. This drawing is an exceptionally interesting source for the

* ORCID: 0000-0003-3999-5124. Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie/Institute of History and Archival Studies, Pedagogical University in Kraków

¹ Temat artykułu jest zagadnieniem opracowywanym przez autora w ramach pracy doktorskiej pt. „Valentin von Saebisch – architekt wrocławski (1577–1657)” przygotowywanej pod opieką dra hab. Andrzeja Betleja w Instytucie Historii Sztuki UJ. Autor chciałby serdecznie podziękować panu Jerzemu Serafinowi za uwagi pomocne w przygotowaniu artykułu.

² Ostatnio na ten temat zob. [2].

¹ The subject of the paper is the issue studied by the author in the doctoral dissertation titled “Valentin von Saebisch – the architect from Wrocław (1577–1657)” prepared under the supervision of dr hab. A. Betlej at the Institute of Art History at the Jagiellonian University. The author would like to thank Mr. J. Serafin warmly for his helpful comments when writing this paper.

² Recently on this subject see [2].

budowę rezydencji i wzmocnienie jej fortyfikacji. Rysunek ten jest niezwykle ciekawym źródłem do historii architektury *civilis* i *militaris* na Śląsku u progu wojny 30-letniej.

Tło historyczne

Omówienie rysunku wymaga osadzenia go w kontekście historycznym i przedstawienia podstawowych informacji dotyczących dziejów zamku Gryf³. Jego istnienie już w latach 70. XIII w. pośrednio potwierdza przekaz z „Kroniki polsko-śląskiej” (koniec XIII w.), ale pierwszy niewątpliwy dowód funkcjonowania warowni pochodzi z około 1305 r., gdy wymieniono ją jako ośrodek książęcego okręgu administracyjnego⁴. Jest jednak prawdopodobne, że założono ją jeszcze około połowy XIII w., być może jako prywatną siedzibę rycerza Witteгона von Kamenz, szybko przejętą przez Piastów śląskich⁵. Zamek znajdował się w rękach książęcych do 1354 r. W 1400 r. został zastawiony Gotsche Schoffowi II, który przejął go na stałe w 1418 r. Od tego czasu aż do końca II wojny światowej Gryf i związany z nim klucz dóbr znajdowały się w posiadaniu rodu Schaffgotschów. Najstarszym mурowanym członem zespołu zamkowego jest zamek górny, zajmujący kulminację wzgórza, zbudowany na planie nieregularnego wieloboku o częściowo zaoblonych narożnikach. Być może jeszcze w XIV, względnie w XV w. jednoczłonowy obiekt został wzbogacony o zamek średni, następnie zaś o zamek dolny. Niewykluczone, że mury obwodowe tego ostatniego powstały dopiero w 1. połowie XVI w. [7, s. 27].

Dalsze przekształcenia budowlane nastąpiły w XVI w., w nieustalonym dokładnie czasie. Zapewne około połowy stulecia został wybudowany trójkondygnacyjny wieżowy pałac na zamku górnym, na zamku średnim wzniesiono dom z wykuszami mieszczący później jakoby jadalnię, zaś na zamku dolnym miała rzekomo powstać kaplica grobowa [1, s. 125]⁶. Wtedy też pojawiły się nowożytnie formy i detale architektoniczne – atyki, sgraffitowe dekoracje murów, fascjowe obramienia okienne [7, s. 27]. Być może jednocześnie przeprowadzono prace fortyfikacyjne, odnotowane pod 1546 r., polegające najpewniej na rozbudowie umocnień wokół zamku dolnego [1, s. 71].

Szczególnie istotnym rozdziałem w dziejach Gryfa był okres wojny 30-letniej. W 1639 r. uznawano go za jedną z ważniejszych twierdz regionu [4, s. 81]. Z tego powodu w następnych latach oblegano go trzykrotnie. W 1640 r. odparto oblężenie Szwedów, jednak w 1645 ich oddziały zdobyły zamek po czterodniowym bombardowaniu artylerią. Od tego czasu aż do 1650 r. Gryf był obsadzony

history of *civilis* and *militaris* architecture in Silesia on the eve of the Thirty Years' War.

Historical background

Before the drawing is described it should be put in the historical context and the basic information on the history of Gryf Castle should be presented³. Its existence is indirectly confirmed already in the 1270s by the account from the “Polish-Silesian Chronicle” (end of the 13th century), however, the first indisputable proof of the functioning of the castle comes from around 1305 when it was mentioned as a center of the ducal administrative area⁴. It is, however, likely that it was built already around the middle of the 13th century, maybe as a private seat of the knight Wittegon von Kamenz, which was soon taken over by the Silesian Piast family⁵. The castle was held by the dukes until 1354. In 1400, it was pledged to Gotsche Schoff II who became its duly owner in 1418. Gryf and the holdings connected with it were owned by the Schaffgotsch family from that moment until the end of World War II. The upper castle located on the very top of a hill built on an irregular plan of a polygon with somewhat rounded corners is the oldest masonry part of the castle complex. Already in the 14th, or possibly in the 15th century, the single structure castle was extended and the middle castle and later on the lower castle were added to it. It is possible that the enclosing walls of the latter were built as late as in the 1st half of the 16th century [7, p. 27].

Next structural transformations took place at some point in the 16th century. Most probably around the middle of the 16th century a three-storied palace with towers was built in the upper castle, a house with oriels, presumably housing a dining hall, was built later in the middle castle and a tomb chapel was supposed to be built in the lower castle [1, p. 125]⁶. This is when the early modern architectural forms and details were used – attics, sgraffito decorations of the walls, fascia window surrounds [7, p. 27]. Some fortification works were mentioned in 1546, including most probably the extension of the defensive works around the lower castle might have been conducted at the same time [1, p. 71].

The period of the Thirty Years' War was especially significant chapter in the history of Gryf. In 1639, it was considered to be one of the most important castles in the region [4, p. 81]. That is why it was besieged three times over the next years. In 1640, it withstood the siege conducted by the Swedes, however, the Swedish soldiers conquered the castle in 1645, after a four-day-long artillery fire. The Swedish soldiers were stationed in Gryf from that moment until 1650. In 1646, the commander of the

³ Szersze ujęcie dziejów zamku, wraz z zebraną starszą literaturą w: [3], [4, s. 71–86].

⁴ W księdze uposażenia biskupstwa wrocławskiego (spisywanej w ciągu kilku lat, ukończonej ok. 1305 r.) grupę wsi usytuowanych w międzyczęści Kwisy i Bobru określono jako przynależną do dystryktu zamku Gryf: *dictrictus circa Greiffenstein* [5, s. 129 i przyp. 162].

⁵ [6]. Za błędne należy uznać komentarze w sprawie początków obiektu wyrażone w [4, s. 71–73].

⁶ Istnienie kaplicy zostało zanegowane w [4, s. 84].

³ More details on the history of the castle with older literature in: [3], [4, pp. 71–86].

⁴ The group of villages located in the area between the Kwisa and Bóbr Rivers was listed as belonging to the district of Gryf Castle (*dictrictus circa Greiffenstein*) in the log with Wrocław bishopric holdings (made over several years and completed in cir. 1305) [5, p. 129, ft. 162].

⁵ [6]. The comments on the origin of the structure included in [4, pp. 71–73] should be considered erroneous.

⁶ The existence of the chapel was refuted in [4, p. 84].

przez szwedzką załogę. W 1646 r. komendant twierdzy Aleksander Trotto dokonał reperacji zniszczeń i umocnił fortyfikacje, co przyniosło pozytywny efekt podczas trzeciego, znów nieskutecznego oblężenia zamku, tym razem przez wojska cesarskie we wrześniu 1646 r. W 1649 r. kontynuowano prace nad umocnieniem warowni. Po wyjeździe Szwedów, w 1654 r. Christof Leopold Schaffgotsch przeprowadził rozbudowę zamku dolnego, stawiając kancelarię w miejscu domniemywanej kaplicy grobowej oraz podwyższając budynek bramny [1, s. 125]. W 1670 r. została odnotowana kaplica zamkowa na zamku górnym [1, s. 126], zaś w 1687 r. basteja położona przy kuchni [1, s. 129]. Nie pełniąc już funkcji stałej siedziby, w XVIII w. zamek pozostawał w strefie działań II i III wojny śląskiej oraz wojny o sukcesję bawarską, czemu towarzyszyło znowu jego doraźne umacnianie. W 1799 r. nastąpiła częściowa rozbiorcza opuszczonego rok wcześniej zamku [4, s. 81].

Nieznanne źródło do dziejów zamku Gryf

Na dzieje budowlane zamku nowe światło rzuca niezidentyfikowany dotychczas, niezrealizowany projekt przebudowy obiektu autorstwa Valentina von Saebisch (1577–1657)⁷. Mowa tu o rysunku znajdującym się w rękopisie przechowywanym w BUWr⁸. Zbiór ten stanowi bodaj najcenniejszy, niewykorzystany jeszcze materiał do badań nad architekturą śląską u progu wojny 30-letniej. Po śmierci Valentina spuścizna ta przeszła w ręce jego syna Albrechta (1610–1688). Przekazana po jego śmierci do Biblioteki Rehdigerańskiej przy kościele św. Elżbiety we Wrocławiu po II wojnie światowej w znacznie uszczuplonym zasobie znalazła się w zbiorach BUWr [10, s. 118, 119]. Omawiany rysunek znajduje się na kartach 54v–55r rękopisu (il. 1, 2). Jest on większy niż format rękopisu, dlatego też karty mają rozkładane zakładki, a także wklejki, na których pokazano górne kondygnacje budynków. Podstawowy wymiar rysunku to 56 × 41 cm, po rozłożeniu 59 × 44 cm. Jest wykonany piórkiem i lawowany barwnie. Przedstawia inwentaryzację i projekt przebudowy niepodpisanego zamku, brak na nim również skali lub oznaczenia stron świata. Mimo to, dzięki dokładnemu oddaniu topografii i zastanego wyglądu warowni widać, że jest to zamek Gryf, w azymucie około 330°. Rysunek nie jest sygnowany ani datowany, ale jego charakterystyka formalna i techniczna w pełni zgadza się z resztą zawartych w zbiorze rysunków, spośród których część ma wpisane przez autora inicjały *V.S.*, część zaś datę 1619⁹. W owym czasie właścicielem zamku był Hans Ulrich Schaffgotsch i to z pewnością na jego zamówienie powstała inwentaryzacja i projekt.

⁷ Na temat Valentina von Saebisch zob. [8]. Tam też dalsza literatura.

⁸ Wbrew opiniiom wyrażanym w literaturze przedmiotu, np. [9, s. 30, przyp. 13], mówiącym o stracie tego typu rysunków, zachowała się grupa kilku projektów von Saebischa odnoszących się do śląskich zamków.

⁹ Nie oznacza to, że wszystkie z tego właśnie roku pochodzą – co do poszczególnych z nich można mówić o powstaniu około roku 1615.

stronghold Aleksander Trotto repaired the damage and improved its fortifications, which proved useful during the third and again futile siege of the castle, this time conducted by the Emperor's army in September 1646. In 1649, the works on the further improvement of the castle's fortifications continued. After the Swedes left, Christof Leopold Schaffgotsch extended the lower castle in 1654, building a chancellery supposedly in the place where the tomb chapel was built and extending the gatehouse upwards [1, p. 125]. The chapel in the upper castle was mentioned in 1670 [1, p. 126] and a tower located by the kitchen was mentioned in 1687 [1, p. 129]. No longer as a permanent seat, in the 18th century, the castle remained in the warfare zone during the Second and the Third Silesian Wars as well as the War of the Bavarian Succession, which again triggered its makeshift reinforcement. In 1799, the castle was partly demolished after it was vacated a year earlier [4, p. 81].

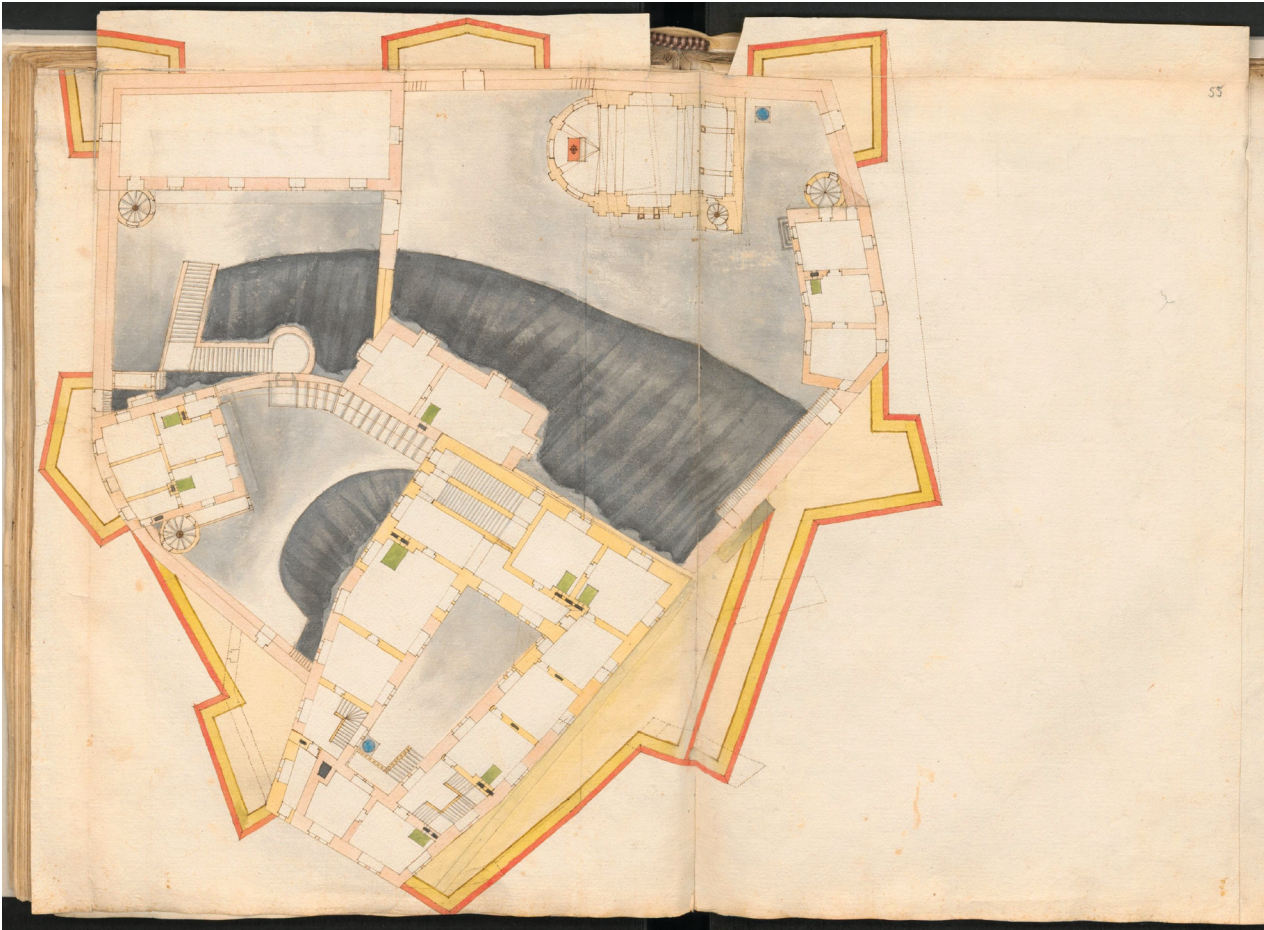
An unknown source of information on the history of Gryf Castle

Some new light has been cast on the history of the construction of the castle by an unidentified earlier and unexecuted remodeling design of the structure by Valentin von Saebisch⁷. The drawing is in the manuscript at the Library of the University of Wrocław⁸. This item may be the most precious and still not used material for research on the Silesian architecture on the eve of the Thirty Years' War. After Valentin died that collection was inherited by his son Albrecht. After his death it was donated to the Rehdiger's Library at the Church of St Elisabeth in Wrocław and after World War II in a much worse shape it ended up at the Library of the University of Wrocław (BUWr) [10, pp. 118, 119]. The drawing in question is on charts 54v–55r of the manuscript (Fig. 1, 2). Its size is bigger than that of the manuscript itself and that is why the charts can be unfolded and they have inserts with the plan of the upper floors of the buildings. The basic dimensions of the drawing are 56 × 41 cm (59 × 44 cm after it is unfolded). It was drawn in pencil and colored. It presents a survey and a remodeling design of a castle; there is no scale marking or geographical directions. In spite of that as a result of a detailed rendition of the topography and the current appearance of the stronghold it is obvious that this is Gryf Castle. The drawing has no signature or date but its formal and technical characteristics are fully consistent with the rest of the drawings in the collection, some of which have their author's initials *V.S.* and some have the date 1619⁹. The castle was owned at the time by Hans Ulrich Schaffgotsch and it must have been him who commissioned the survey and a remodeling design.

⁷ Information on Valentin von Saebisch see [8]. Further literature also there.

⁸ Contrary to the opinions brought up in the literature on the subject e.g. [9, p. 30, ft. 13] on the loss of this type of drawings, there is a set of a few original designs by von Saebisch regarding Silesian castles.

⁹ It does not mean that they all come from that year – some of them can be said to have been made around 1615.

Il. 1. Valentin von Saebisch. Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf, około 1620 r., widok na górne kondygnacje (źródło: BUWr, Rkps R 939, fol. 54v–55r)

Fig. 1. Valentin von Saebisch. Unexecuted remodeling design for Gryf Castle, cir. 1620, view of upper floors (source: BUWr, Rkps R 939, fol. 54v–55r)

Inwentaryzacja zamku Gryf

Przeprowadzona w bardzo dokładny sposób inwentaryzacja (por. też inwentaryzacja zamku Świny, il. 3¹⁰), przynosi bogactwo informacji na temat XVII-wiecznej postaci zamku. Jego ówczesny stan zachowania został zaznaczony na dwa sposoby: znaczne partie starszych murów, które Saebisch proponował zachować, zostały uwzględnione w przebiegu ścian projektowanego założenia z wyodrębnieniem polegającym na zabarwieniu ich na kolor różowy. Elementy, które miały zostać rozebrane, zaznaczono za pomocą linii kropkowanych (il. 4).

Inwentaryzacja (il. 5) najmniej informacji wnosi na temat formy zamku górnego, ukazując stan bardzo bliski temu, jaki zadokumentowano na początku XX w. [12, s. 513] (il. 6). Pewną trudność sprawia to, iż Saebisch nie odnotował na swym rysunku wszystkich istotnych murów działowych w obrębie zamku górnego. Niemniej można zauważyć, że pomieszczenie identyfikowane jako kaplica

Survey of Gryf Castle

The thoroughly conducted survey of the castle (compare the survey of Świny castle, Fig. 3¹⁰) provided a lot of information about the way the castle looked like in the 17th-century. Its original elements from that time were marked in two ways: the major sections of the older walls which Saebisch suggested should be preserved were taken into account when designing the walls of the new structure, marking them pink. The elements which were supposed to be demolished were marked with dotted lines (Fig. 4).

The survey (Fig. 5) provides little information on the form of the upper castle, showing the condition close to that which was documented at the beginning of the 20th century [12, p. 513] (Fig. 6). The fact that Saebisch did not mark in his drawing all significant dividing walls in the upper castle causes some difficulty. However, it can be noticed that the room identified as a chapel does not

¹⁰ Podobnie jak powstała w tym samym okresie inwentaryzacja zamku Świny, stanowiąca element kompletu rysunków dotyczących przebudowy rezydencji Świnków. Widok ogólny proponowanej przebudowy zamku w Świnach reprodukuje [10, s. 109, 110], [11].

¹⁰ It was conducted at the same time as the survey of Świny castle, constituting an element of the collection of drawings regarding the remodeling of the residence of the Świnkowie family. The general view of the suggested remodeling of the castle in Świny is reproduced by [10, p. 109, 110], [11].

Il. 2. Valentin von Saebisch. Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf, około 1620 r., widok na dolne kondygnacje (źródło: BUWr, Rkps R 939, fol. 54v–55r)

Fig. 2. Valentin von Saebisch. Unexecuted remodeling design for Gryf Castle, cir. 1620, view of lower floors (source: BUWr, Rkps R 939, fol. 54v–55r)

nie ma jeszcze od południa półkolistego zakończenia. Tym samym można się przychylić do tezy, iż ta wydzielona przestrzeń otrzymała funkcję sakralną po połowie XVII w. (czyli już po konwersji Schaffgotschów na katolicyzm) [4, s. 77, 78].

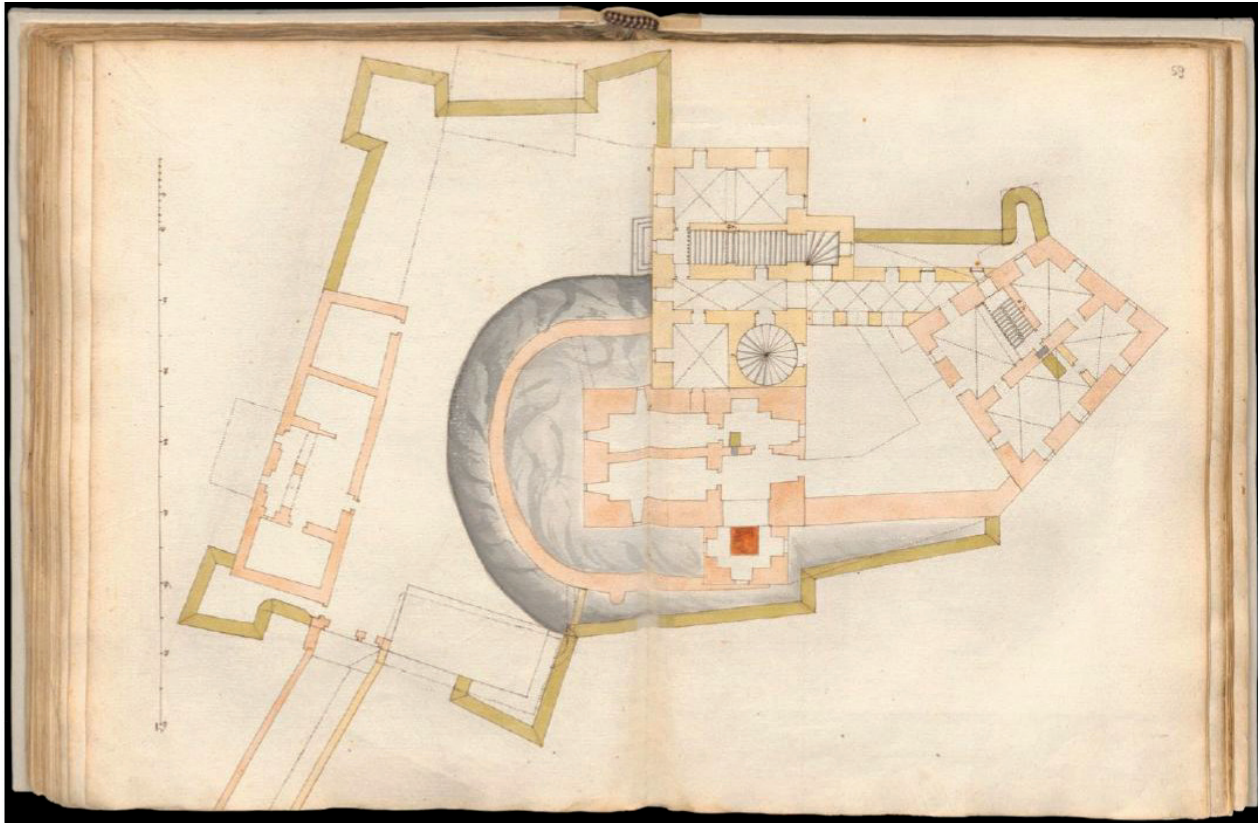
Skrzydła zamku górnego są ukazane w stanie bliskim znanym reliktom (il. 6, 7). Jedyną nową hipotezą, jaką można tu postawić odnośnie do XVI-wiecznego pałacu wieżowego, to potencjalne istnienie na jego dwóch kondygnacjach, w ich południowo-wschodnim narożniku pieców grzewczych. Wydaje się jednak, że podobnie jak większość tego typu urządzeń ukazanych na rysunku są to nowe, dopiero proponowane w ramach modernizacji urządzenia, za czym przemawiałoby ich zestandaryzowane oznaczenie. Należy również odnotować obecność dwóch bastei zlokalizowanych przy wejściu na zamek górny, przy jego wschodnim krańcu¹¹, co tylko potwierdza panujące przekonanie o ich XV-, względnie XVI-wiecznej

have the semicircular enclosure from the south yet. Thus, the thesis that this separate space was designed for ecclesiastic purposes after the middle of the 17th century (that is after the Schaffgotsch family converted to Catholicism) [4, p. 77, 78] can be considered justifiable.

The wings of the upper castle are shown in the condition close to known relics (Fig. 6, 7). The only new hypothesis which can be put forward here regarding the 16th-century palace with towers is the potential existence of heating stoves on its two floors in their south-east corner. It seems, however, that, just like in most cases of this type of equipment shown in the drawing, it is new and only suggested solution to be furnished during the modernization, which could be confirmed by its uniform marking. It should be noted that there were two round bastions located by the entry to the upper castle at its east end¹¹, which only confirms the popular belief that they come from the 15th or possibly 16th century [4, pp. 78, 79].

¹¹ Jedna z nich wzmiankowana jest w 1687 r. [1, s. 129].

¹¹ One of them is mentioned already in 1687 [1, p. 129].

Il. 3. Valentin von Saebisch. Projekt przebudowy zamku Świny, ok. 1620 r. (źródło: BUWr, Rkps R 939, fol. 58v–59r)

Fig. 3. Valentin von Saebisch. Remodeling design for Świny Castle, cir. 1620 (source: BUWr, Rkps R 939, fol. 58v–59r)

genezie [4, s. 78, 79]. Wreszcie należy odnotować brak na rysunku śrubowej klatki schodowej przylegającej do zachodniego narożnika XVI-wiecznego „wieżowego” domu na zamku górnym, łączącej jego przyziemie z dziedzińcem zamku średniego, co można tłumaczyć dwojako – albo schody te powstały po wykonaniu rozważanego tu projektu, albo zostały przez Saebischa pominięte.

Inwentaryzacja Saebischa dostarcza wielu informacji na temat zamku średniego. Przedstawia dokładny układ wnętrza budynku tzw. jadalni. Miał on na piętrze dwie różnej wielkości izby, w każdej z nich po dwa wykusze. Podobnie jak w przypadku pałacu, także i tu nie jest pewne, czy piec znajdujący się w większym z pomieszczeń, na osi ściany południowo-zachodniej budynku jest elementem zastanym czy propozycją architekta. Pierwsza opcja zdaje się bardziej prawdopodobna ze względu na naniesienie w tym miejscu w grubości muru kanału dymnego (jego wtórne wykonanie wydaje się mało prawdopodobne).

Wzdłuż wspomnianej tu ściany, po stronie zewnętrznej są ukazane schody prowadzące z zamku dolnego na górny. Trakt ten nie biegł jednak aż do budynku określanego w literaturze jako „wieża na zamku środkowym” i przezeń ku przedzamczu [12]. Komunikacja z zamku średniego na dolny wiodła przez otwór przejściowy zlokalizowany na murze obwodowym, w połowie długości między „jadalnią” a wspomnianą wyżej rzekomą „wieżą na zamku środkowym”. Ten ostatni jawi się na rysunku Saebischa w zupełnie nowym świetle – dotychczas słusznie ukazywano wyłącznie jego rzut. Obiekt ten należy określić nie

Furthermore, another thing that should be noted is the lack of the spiral staircase adjoining the west corner of the 16th-century “tower” house in the upper castle, connecting its basement with the ward of the middle castle in the drawing, which can be explained in two ways – either the stairs were built after the design in question had been prepared or they were ignored by Saebisch.

The survey conducted by Saebisch provides a lot of information about the middle castle. It presents a detailed layout of the room inside the building i.e. the dining hall. It had two rooms of different size upstairs, each with two oriels. Just like in the case of the palace, it is not certain in this case either if the stove located in the bigger room on the axis of the south-west wall of the building is an element which was already there or is it a proposal of the architect. The first option seems to be more probable as there is a flue in the wall in that place (it seems less likely that it was built subsequently).

There are stairs shown along that wall, on the outside leading from the lower to the upper castle. That passage did not lead, however, all the way to the building known from the literature as the “tower in the middle castle” and further toward castle borough [12]. The circulation spaces going from the middle to the lower castle led through the opening passage located in the enclosing wall, in the middle of the distance between the “dining hall” and what was supposed to be the “tower in the middle castle” mentioned above. The latter is shown in the drawing by Saebisch in a completely new light – earlier it was cor-

jako bramę, a jako dom. Saebisch nie zaznaczył żadnych ścian działowych parteru, uwidocznili jednak liczne otwory okienne – trzy w ścianie północno-wschodniej, jeden duży w ścianie południowo-zachodniej, ponadto jedno okno i od północnego zachodu nieznanego dotychczas wykusz. W przyziemiu pojawia się również piec, którego przynależności bądź to do inwentaryzacji bądź do projektu nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć. Odnośnie do górnej kondygnacji można powiedzieć jedynie, że podobnie jak na parterze znajdowały się tam liczne otwory okienne – po trzy w ścianach południowo-zachodniej i północno-wschodniej oraz po dwa w pozostałych. Nie wiadomo, jak była zorganizowana komunikacja pionowa – Saebisch przedstawił tu wyłącznie projektowane rozwiązanie.

Z inwentaryzacji Saebischa wynika, że nieco inaczej, niż dotychczas przypuszczano [12], przebiegała linia umocnień między domem na zamku średnim a zachodnim krańcem zamku górnego. Mur obwodowy wcale nie biegł tam po łuku wprost do północno-zachodniego narożnika domu „wieżowego” (il. 6). Ów dom powstał zapewne dopiero w połowie XVI w., gdy zamek średni już istniał, zatem obwód murów tego ostatniego musiał początkowo dobiegać do pierwotnego korpusu zamku górnego (na wysokości zachodniej ściany działowej w skrzydle północno-zachodnim). Najwyraźniej dopiero po wzniesieniu budynku wieżowego, dla osłonięcia jego krótszego boku, dostawiono krótką, załamana kurtynę wydzielającą niewielki taras skomunikowany z dziedzińcem zamku średniego za pośrednictwem furty. Według rysunku hipotetyczna druga furta prowadziła z tegoż tarasu na zewnątrz zamku.

Komunikacja między zamkiem dolnym a środkowym odbywała się przez bramę w murze rozpiętym między budynkami tego ostatniego. Trakt wiódł od rdzenia założenia, przez przylegającą do ww. muru platformę o kolistym rzucie, stamtąd zaś dwubiegowymi schodami ze spocznikiem, których górny bieg ułożony był na osi południowy wschód–północny zachód, dolny zaś zakręcał pod niepełnym kątem prostym w stronę północnego wschodu. Na zachód od spocznika, w obszarze zamku dolnego znajdował się krótki korytarz w formie podłużnego prostokąta przystającego krótszym bokiem do linii umocnień, prowadzący do schodów na chodnik na koronie muru obwodowego.

Zamek dolny był podzielony na dwie nierówne części, mniejszą – zachodnią oraz większą – wschodnią¹². Podział ów uzyskano za pomocą rozciągniętego na osi południowy wschód–północny zachód muru, w którym mieściła się brama o szerokim prześwicie. Od południa przegroda ta kończyła się u podstaw skalistego zbocza, od północy zaś przechodziła we wschodnią elewację okazałej

Il. 4. Valentin von Saebisch. Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf, około 1620 r., widok na dolne kondygnacje (detal) (źródło: BUWr, Rkps R 939, fol. 54v–55r)

Fig. 4. Valentin von Saebisch. Unexecuted remodeling design for Gryf Castle, cir. 1620, view of lower floors (detail) (source: BUWr, Rkps R 939, fol. 54v–55r)

rectly shown exclusively as a plan. That structure should be described not as a gate but as a house. Saebisch did not mark any dividing walls on the ground floor. He showed, however, a number of window openings – three in the north-east wall, a large one in the south-west wall, another window and an unknown earlier oriel from the north-west. Furthermore, there is a stove in the basement that was either actually there or only in the drawing, which it is impossible to determine. In regard to the upper floor, the only thing that can be said is that just like on the ground floor there were numerous window openings there – three in the south-west wall and three in the north-east wall as well as two in each of the other walls. It is unknown how the vertical circulation was designed – Saebisch presented only a suggested solution in this respect.

The survey conducted by Saebisch indicates that the line of fortifications between the house in the middle castle and the west end of the upper castle went in a slightly different way than it has been thought so far [12]. The enclosing wall did not go at all around a curve right to the north-west corner of the “tower” house (Fig. 6). That house most probably was built only in the middle of the 16th century when the middle castle had already existed so the circumference of the walls of the latter must have been connected initially with the original main body of the upper castle (at the west dividing wall in the north-west wing). Obviously, only after the tower house had been built was a short, broken curtain added to cover its shorter side, enclosing a small yard connected with the ward of the middle castle through a door. According to the drawing the other hypothetical door led to that yard outside of the castle.

¹² Wprowadzanie w ramach jednego z członów kompleksu dodatkowych podziałów, mające zapewne na celu oddzielenie określonych funkcji, to rozwiązanie spotykane w średniowiecznym budownictwie zamkowym na ziemiach współczesnej Polski. Przykładem służą zamki królewskie w Poznaniu i w Inowłodzu. W obu wypadkach mury wyodrębniające mniejszą bądź większą „prywatną” przestrzeń dziedzińca zamku właściwego wprowadzono wtórnie: w Poznaniu za czasów Kazimierza Wielkiego lub za pierwszych Jagiellonów, w Inowłodzu – w trakcie rozbudowy za czasów Władysława Jagiełły. Zob. [14].

stajni wypełniającej północno-zachodni narożnik zamku dolnego. Był to obszerny, dwukondygnacyjny obiekt o rzucie prostokąta z wejściem na osi wschodniej ściany. W przyziemiu biegł korytarz, po którego bokach urządzone były dwa rzędy boksów, po 17 z obu stron. Kondygnację tę oświetlało tylko jedno okno – położone dokładnie na wprost wejścia. W górnej kondygnacji z kolei istniały cztery okna w elewacji południowo-zachodniej oraz po jednym umieszczonym na osiach krótszych boków budynku.

We wschodniej części zamku dolnego znajdowały się dwa obiekty. W miejscu, gdzie w 2. połowie XVII w. powstał budynek kancelarii, Saebisch zaznaczył rzut konstrukcji uznawanej za dawno już nieużywaną kaplicę grobową [1, s. 125], ostatnio interpretowanej jako budynek o charakterze gospodarczym [4, s. 84]. Ukazany jako jednokondygnacyjny, o planie zbliżonym do rombu przystawał od wewnątrz do północno-wschodniej kurtyny umocnień zamku dolnego. Był podzielony na trzy wąskie pasma, z których środkowe, najwęższe było zapewne sienią, a skrajne składały się z dwóch zróżnicowanej wielkości pomieszczeń – czworobocznego od strony dziedzińca i podłużnego w głębi. Ani lokalizacja wejścia, ani sposób rozwiązania komunikacji wewnętrznej nie zostały przez Saebischa zaznaczone.

Inwentaryzacja ukazuje znaną dzięki reliktom i archiwaliom formę budynku bramnego nadbudowanego w 1654 r. o drugie piętro, co do dziś jest dobrze widoczne za sprawą odmienności wątku nowych partii i prostoty obramień otworów okiennych, surowszych w formie od tych z XVI w. Przekaz Saebischa wzbogaca jednak wiedzę o ukazanym na piętrze wspomnianego budynku układzie trzech pomieszczeń w amfiladzie, z piecem w środkowym z nich.

Na rysunku Saebischa brakuje szyi bramnej, której powstanie wiązano z XVI-wieczną fazą budowlaną [7, s. 27]. Biorąc pod uwagę skrupulatność inwentaryzacji, nie jest wykluczone, że struktura ta powstała dopiero w 2. lub wręcz 3. ćwierci XVII w., bądź z inicjatywy szwedzkiego, względnie cesarskiego garnizonu, bądź już po powrocie zamku w ręce Schaffgotschów. Tego rodzaju szyja bramna w tamtym czasie byłaby już dość anachronicznym rozwiązaniem, niemniej prace fortyfikacyjne w trakcie wojny 30-letniej, a nawet w całym XVII w. cechowało nieraz wykorzystywanie rozwiązań o dłuższej tradycji [15].

Saebisch przedstawił ponadto nieznany obrys fortyfikacji zamku dolnego. W swoich północno- i południowo-wschodnich odcinkach, rekonstruowanych jako założone na łuku odcinkowym, faktycznie załamane były pod kątem. W przypadku odcinka północno-wschodniego widoczny jest wręcz kąt prosty, do którego dostosowany jest narys stajni. Między budynkiem bramnym a XVI-wiecznym pałacem na inwentaryzacji zaznaczono wyłącznie jedno niewielkie międzymurze położone na południe od stoku, nad którym leży zamek średni. Do korony tamtejszej partii muru obwodowego ciągną się od budynku bramnego schody (po wewnętrznej stronie muru). Brakuje natomiast ciągłej linii murów biegnącej równoległe do południowych zabudowań zamku górnego – widoczne są tylko dwa krótkie, pokrywające się z jej przebiegiem fragmenty.

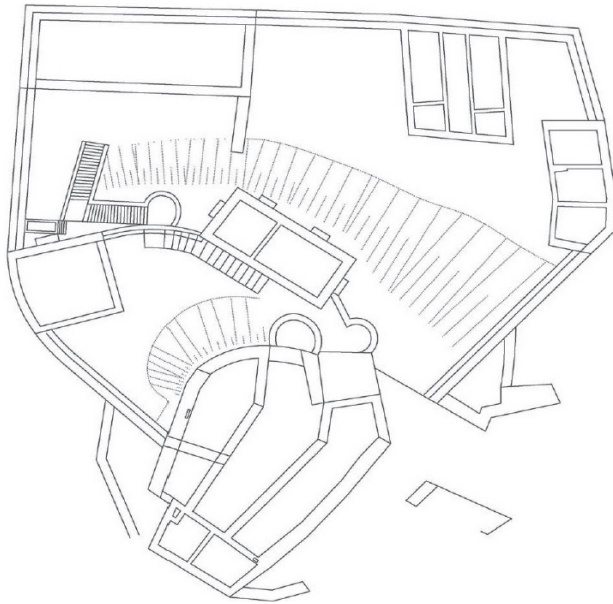
The circulation space between the lower and the middle castle was designed through a gate in the wall between the buildings of the latter. The passage led from the core of the complex through a circular platform by that wall and further through two-flight stairs with a landing whose upper flight was designed on the south-east – north-west axis, and the lower flight turned north-east at the incomplete right angle. West of the landing, in the area of the lower castle, there was a short hall in the form of a longitudinal rectangle with its shorter side adjacent to the fortification line, leading to the steps to the allure of the enclosing wall.

The lower castle was divided into two unequal parts, smaller – west part and bigger – east part¹². This division resulted from the wall going south-east – north-west with a gate with a big clearance. This space dividing element ended from the south at the base of a stone slope, and from the north it turned into the east facade of a big stable in the north-west corner of the lower castle. It was a large, two-storied structure on a rectangular plan with its entry on the east wall axis. In the basement there was a corridor with two rows of boxes on its sides, 17 on each side. This story had only one window – located exactly opposite the entrance. There were four windows on the upper floor in the south-west facade and one on the axis of each of the shorter sides of the building.

There were two structures in the east part of the lower castle. In the place where there was a chancellery building in the 2nd half of the 17th century Saebisch marked a plan of a structure considered to be a tomb chapel which had not been used for a long time [1, p. 125], which has been recently interpreted as a storage building [4, p. 84]. Drawn as a single-storied building on a plan close to a rhombus, it was adjacent inside to the north-east curtain of the fortifications in the lower castle. It was divided into three narrow strips, the middle of which, the narrowest, was most probably an entrance hall and the ones on the sides had two rooms of different size – a rectangular one from the side of the ward and a longitudinal one in the back. Neither the location of the entrance nor the internal circulation space design was marked by Saebisch.

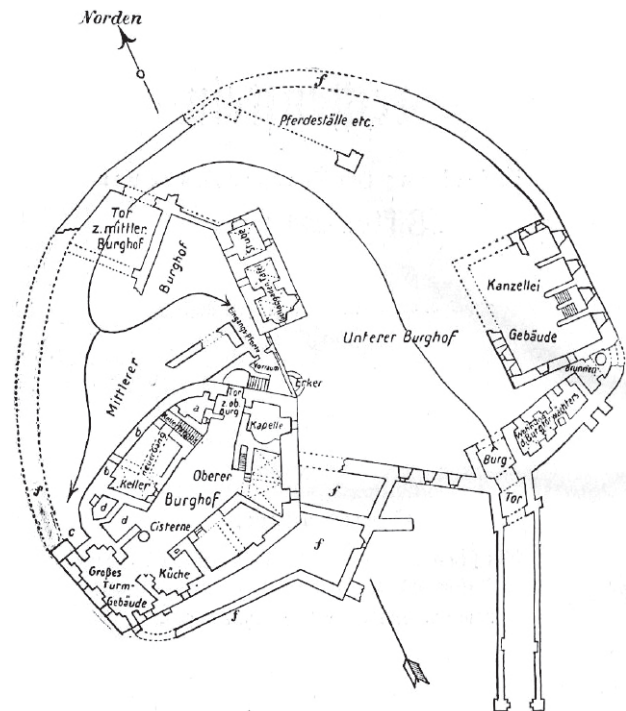
The survey shows the form of the gatehouse known from relics and archives extended upwards in 1654 with the second floor, which is clearly evident today because of a different bond in the new sections and the simplicity of window surrounds whose form is less decorative than that of those from the 16th century. The account of Saebisch, however, deepens the knowledge of the layout of the three enfilade rooms with a stove in the one in the middle on the upper floor of that building.

¹² The introduction of additional divisions in one of the sections of the complex, most likely to separate individual functions, was a popular solution in the medieval castle construction practice in the area of contemporary Poland. Good examples include the royal castle in Poznań and in Inowłódz. In both cases the walls enclosing a smaller or bigger “private” space of the ward of the castle were built later: in Poznań – during the reign of Kazimierz the Great or the first Jagiellons, in Inowłódz – during the extension works conducted during the reign of Władysław Jagiello. See [14].

II. 5. Plan zamku Gryf około 1620 r. na podstawie inwentaryzacji Valentina von Saebisch (oprac. M. Świdrak, M. Gurdak)

Fig. 5. Plan of Gryf Castle, cir. 1620 on the basis of the survey conducted by Valentin von Saebisch (by M. Świdrak, M. Gurdak)

II. 6. Plan zamku Gryf na początku XX w. (źródło: [12])

Fig. 6. Plan of Gryf Castle at the beginning of the 20th century (source: [12])

Niezrealizowany projekt przebudowy zamku Gryf

Choć projekt Saebischa wykorzystuje znaczną partię dawniejszych murów, to zakłada daleko idącą transformację założenia opartą na trzech elementach: modernizacji rezydencji, zwłaszcza w północno-wschodniej partii zamku górnego, budowie na zamku dolnym kaplicy zamkowej oraz umocnieniu warowni poprzez stworzenie pierścienia fortyfikacji bastionowo-kleszczowych. Nowe elementy architektoniczne Saebisch zaznaczył kolorem żółtym.

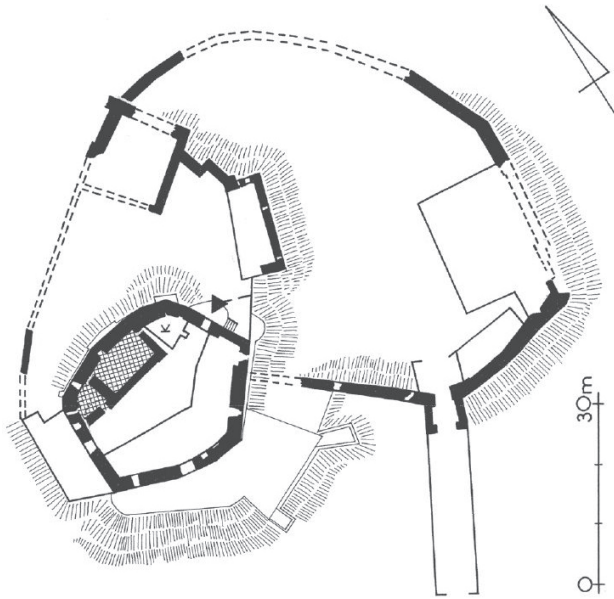
Proponowaną modernizację zamku górnego można określić jako regulację planu i scalenie istniejącego tam założenia. Najmniej harmonijna część zamku górnego, obejmująca teren kuchni, domniemanej kaplicy zamkowej oraz dwóch bastei, a także część stoku przy budynku jadalni została zajęta regularnym, prostokątnym skrzydłem. Dzięki nieznacznemu wydłużeniu i korekcie przebiegu murów skrzydeł: południowego i północnego nowa partia wschodnia domyka przestronny, bliski w rzucie prostokątowi dziedziniec. Chęć ujednoczenia bryły pociągnęła za sobą również propozycję dobudowania przy północno-zachodnim narożniku pałacu wieżowego dodatkowego elementu, upraszczającego obwód murów lateralnych rezydencji. Dla czworobocznego założenia rezydencjonalnego o zaakcentowanym gabarytem, trójkondygnacyjnym tylnym skrzydłem i dostającymi do niego, zamykającymi dziedziniec trzema dwukondygnacyjnymi skrzydłami Saebisch przedstawił pełny podział na wnętrza tworzące rozbudowany program funkcjonalny. Wprowadził przy tym do pomieszczeń liczne piece, a także na nowo rozwiązał kwestie komunikacji. Zaprojektował trzy wewnętrzne klatki schodowe, w tym monumentalne schody „rzymskie” na zamek górny z budynku jadalni, a także zlokalizowany przy zachodniej elewacji dziedzińca ganek prowadzący do rezydencji. Plan

The drawing made by Saebisch does not show the gate neck whose construction was supposed to be connected with the construction stage in the 16th-century [7, p. 27]. Taking into account the precision of the survey, it should not be ruled out that the structure was built only in the second or even third quarter of the 17th century, or on the initiative of the Swedish or maybe Emperor's garrison, or already after the castle returned to the Schaffgotsch family. This kind of a gate neck would have been a rather old-fashioned solution at the time, however, the fortifications build during the Thirty Years' War and even in the whole 17th century often made use of older works [15].

Furthermore, Saebisch presented an unknown line of fortifications in the lower castle. Its north and south-east sections, reconstructed as designed on a segmental arch, were in fact broken at an angle. In the case of the north-east section, what is clear is actually the right angle with a plan of the stable adjacent to it. Between the gatehouse and the 16th-century palace the survey shows only one small zwinger located south of the slope with the middle castle above it. There are steps (on the inside of the wall) going from the gatehouse to the top of the section of the enclosing wall there. There is, however, no continuous line of the walls going parallel to the south buildings in the upper castle – there are only two short, fragments visible in the same place.

An unexecuted remodeling design for Gryf Castle

Although the design by Saebisch makes use of a big part of older walls, it assumes a far-reaching transformation of the complex based on three elements: moderniza-

Il. 7. Plan zamku Gryf w 2. połowie XX w. (źródło: [13])

Fig. 7. Plan of Gryf Castle at the 2nd half of the 20th century (source: [13])

zakładał też modernizację domu na zamku średnim – z nowym podziałem wnętrza górnej kondygnacji wyposażonej w dwa nowe piece. Ponadto Saebisch zaproponował tu wprowadzenie nowej komunikacji pionowej – w boku południowo-zachodnim obiektu, przez zapewne drewniany, wydłużony przedsionek dobudowany do jego południowej elewacji, na którego końcu znajdowała się śrubowa klatka schodowa na górną kondygnację. Taka sama klatka miała powstać przy stajni – w jej południowo-zachodnim narożniku i przy północnej elewacji budynku bramnego.

Być może w związku z planem usunięcia z zamku górnej domniemanej średniowiecznej kaplicy zamkowej, na zamku dolnym, w miejscu gdzie później powstał budynek kancelarii, Saebisch zaproponował budowę niezwykle okazałej kaplicy, w tym czasie nietypowej pod względem formy dla Śląska.

Do zaznaczenia projektowanego zewnętrznego pasa umocnień zamku Saebisch użył kolorów: żółtozielonego dla korony muru skarpowego (być może przewidzianego jako ziemne przedpiersie) i czerwonego dla wyróżnienia nachylnego lica muru skarpowego (il. 1). Proponowane fortyfikacje miały się składać z obwodu głównego o zmiennej regularności, co było podyktowane uwarunkowaniami topograficznymi. W projekcie do każdego z dzieł fortyfikacyjnych prowadzi z muru kurtynowego po jednym otworze wejściowym. Front północno-wschodni miał mieć dwa narożne bastiony i śródkurtynowy bastion o silnie uproszczonych narysach. Przy kurtynie południowo-zachodniej planowano dodatkowy bastion i półbastion położony pod pałacem wieżowym, na miejscu dawnego fragmentu zdwojonej tam linii umocnień. Przy południowym odcinku fortyfikacji dolnego zamku Saebisch nie był w stanie zaproponować, ze względu na ukształtowanie terenu, regularnego układu fortecznego ani pełnego bastionu, dlatego wprowadził na zachód od bramy półbastion, załamania i zdwojenie linii muru, tworząc na tym froncie

tion of the residence, especially the north-east part of the upper castle, construction of a chapel in the lower castle and improvement of the stronghold fortifications by building a ring of bastioned trace-polygonal works. Saebisch marked the new architectural elements yellow.

The suggested modernization of the upper castle can be considered to be a unification of the plan and the unification of the existing complex. The least harmonious part of the upper castle, encompassing the area of the kitchen, a presumable chapel and two round bastions as well as part of the slope by the dining hall was occupied by a regular, rectangular wing. As a result of a slight elongation and some correction of the layout of the walls in the south and north wings, the space is enclosed by a big, rectangular-like ward. The desire to unify the form resulted also in a proposal of annexing an additional element by the north-west corner of the tower palace, simplifying the circumference of the lateral walls of the residence. Saebisch presented the four-sided residential complex of significant dimensions with a three-storied back wing and three two-storied wings adjacent to it and enclosing the ward, fully dividing its interior space, creating an extensive functional program. He also included a lot of stoves in the rooms and redesigned the circulation spaces. Furthermore, he designed three internal staircases, including monumental alternating tread stairs to the upper castle from the dining hall building as well as a porch leading to the residence located by the west side of the ward. The plan also assumed the modernization of the house in the middle castle – with a new division of the interior of the upper floor with two new stoves. Furthermore, Saebisch proposed here the introduction of new vertical circulation – in the south-west side of the structure most probably through a wooden, longitudinal vestibule annexed to its south facade with a spiral staircase at its end to the upper floor. The same staircase was supposed to be built by the stable – in its south-west corner and by the north facade of the gatehouse.

Maybe in connection with the plan to demolish the presumable medieval chapel in the upper castle, Saebisch suggested constructing an exquisite chapel in the lower castle, unusual at that time in its form in Silesia, in the place where later the chancellery was built.

Saebisch used colors to mark the outside line of the defensive works around the castle: yellow and green for the top of the scarp wall (designed maybe as earth breastwork) and red to highlight the inclined face of the scarp wall (Fig. 1). The suggested fortifications were supposed to include the main enclosure of varied regularity, which was determined by topography. The design shows one opening entry going from the curtain wall to each of the fortification works. The north-east front was supposed to have two corner bastions and one simple bastion in the middle of the curtain. There was an additional bastion and a half-bastion planned by the south-west curtain located under the tower palace, in the place of old fragment of a double line of defensive works. Saebisch could not design a regular fortification layout or a complete bastion due to the shape of the terrain by the south section of the fortifications of the lower castle and that is why he intro-

kleszczowy układ fortyfikacyjny. Planował przy tym wyburzenie starszych fortyfikacji w tym miejscu. Jedyną nową fortyfikacyjną propozycją projektanta dla wyższych partii zamku to przedłużenie muru przegradzającego dolny zamek, dociągniętego po stoku do budynku jadalni. Ostatecznie proponowana przez Saebischa postać obwodu obronnego Gryfa miała mieć z konieczności hybrydowy charakter, łączący tradycyjny system murów obwodowych, wzbogaconych nielicznymi basztami i wykuszami, z nowoczesnymi, punktowo wprowadzonymi bastionami.

Fundator

Dla analizy powstania, wymowy programowej i architektonicznej oraz ostatecznego braku realizacji przedstawionego wyżej projektu kluczowa jest postać właściciela Gryfa i docelowego inwestora. Liczne dobra należące do różnych linii rodziny Schaffgotschów zostały scalone przez Christofa (1555–1601) – zamki Gryf i Chojnik wraz z przyległymi dobrami przeszły na jego własność w 1589 r.¹³ W 1613 r., osiągnąwszy pełnoletność¹⁴, objął je Hans Ulrich II (1595–1635), którego trzeba wskazać jako adresata przygotowanego przez Saebischa projektu. Został on po swym ojcu, Hansie Ulrichu I, baronem wolnego państwa stanowego Żmigród, właścicielem Chojnika wraz z Cieplicami, Podgórzynem, Kowarami, Gryfem wraz z Mirskiem i Gryfowem, Starej Kamienicy oraz majątków w Rusku i Snowidzy, tym samym wchodząc w grono najzamożniejszych mieszkańców Śląska [7, s. 25]. W 1609 r. rozpoczął studia w Tybindze, później zaś uczył się w Altdorfie, Lipsku, Padwie i Sienie. W trakcie *grand tour* odwiedził Hiszpanię, Francję, Anglię i Niderlandy [17, s. 131]. Po powrocie z podróży w imieniu śląskich stanów uczestniczył w koronacji Anny Tyrolskiej na królową Czech, został też podskarbisem cesarza Macieja Habsburga [16, s. 25]. Ożenił się z księżniczką legnicko-brzeską Barbarą Agnieszką (31.10.1620). Na początku wojny opowiedział się po stronie powstania i do czasu zmiany stronnictwa pełnił funkcję reprezentanta stanów i książąt śląskich na uroczystościach w Pradze [16, s. 27, 28]. Rozwój jego kariery po powrocie na Śląsk zbiegł się z pożarem w jego głównej rezydencji – zamku w Starej Kamienicy (20.08.1616). Pozostałe jego siedziby – zamek Chojnik (wówczas już mało wygodny i pełniący bardziej funkcję symboliczną i militarną) oraz warownia w Żmigrodzie o najpewniej dość skromnej formie – nie mogły odpowiadać na wszystkie potrzeby osobiste i publiczne Schaffgotscha [7, s. 29]. Inaczej było w przypadku zamku Gryf. Ten łączył wszystkie potencjalne wartości i funkcje: znaczne walory militarne i rezydencjonalne oraz istotne znaczenie symboliczne. Od połowy XV w. Gryf występował w predykacie rodowym Schaffgotschów. W 1545 r. w pobliskim Gryfowie wzniesiono

duced a half-bastion and a broken line or double line of the walls west of the gate, creating in this front a tenaille fortification layout. Furthermore, he planned to demolish the older fortifications in this place. The only new fortification proposed by the designer in the upper sections of the castle is the extension of the wall dividing the lower castle along the slope to the building of the dining hall. Ultimately, the layout of the defensive works designed by Saebisch in Gryf had to be a hybrid in its character, combining the traditional system of enclosing walls, with some towers and oriels, with modern bastions.

Founder

The key to the analysis of the origin of the design, its program and architectural significance as well as the fact that it was never completed is the of figure of the owner of Gryf and the ultimate investor. Numerous holdings which belonged to the various members of the Schaffgotsch family were united by Christof (1555–1601) – Gryf castle and Chojnik castle with their holdings became his ownership in 1589¹³. In 1613, after he came of age¹⁴, they were taken over by Hans Ulrich II (1595–1635) for whom the design prepared by Saebisch should be considered to have been made. He inherited after his father, Hans Ulrich I, the title of Baron of the free estate of Żmigród, Chojnik with Cieplice, Podgórzyn, Kowary, Gryf with Mirsk and Gryfów, Stara Kamienica as well as the holdings in Rusko and Snowidza, thus becoming one of the most wealthy residents of Silesia [7, p. 25]. In 1609, he started his studies in Tübingen and later continued his education in Altdorf, Leipzig, Padua and Siena. During the *grand tour* he visited Spain, France, England and the Netherlands [17, p. 131]. After his return from the journey he represented the Silesian estates at the crowning of Anna of Tyrol queen of Bohemia and became under treasurer of the Emperor Matthias Habsburg [16, p. 25]. On 31.10.1620, he married the Duchess of Liegnitz and Brieg Barbara Agnes. At the beginning of war he supported the uprising and until he changed his allegiance he represented the estates and Silesian dukes in Prague [16, p. 27, 28]. The development of his career after return to Silesia coincided with the fire that broke out in his main residence – the castle in Stara Kamienica on 20.08.1616. His other seats – Chojnik castle (which did not offer expected comfort anymore and its role was more symbolic and military) and the stronghold in Żmigród (which most probably had a rather modest form) – could not satisfy all private and public needs of the Schaffgotsch family [7, p. 29]. It was different in the case of Gryf Castle which combined all potential values and functions: great military and residential qualities as well as symbolic significance. From the

¹³ W wyniku pretensji złożonych do tych dóbr przez Schaffgotschów z Janowic konieczne okazało się uzyskanie potwierdzenia prawa własności przez czeską kancelarię, do czego doszło w 1596 r. Zob. [16, s. 23].

¹⁴ Do momentu uzyskania przez niego pełnoletności opiekę nad nim i jego majątkiem sprawowali: baron Heinrich Anselm von Promnitz, Konrad von Nimptsch, Casper von Rechenberg i Hermann von Zedlitz [16, s. 24].

¹³ As a result of the claims made to those holdings by the Schaffgotsch family from Janowice it was necessary to obtain a confirmation of the right of ownership by the Bohemian chancellery, which did happen in 1596. See [16, p. 23].

¹⁴ When he was a child he and the holdings were taken care of by Baron Heinrich Anselm von Promnitz, Konrad von Nimptsch, Casper von Rechenberg and Hermann von Zedlitz [16, p. 24].

rodową kaplicę grobową. W 1592 r., z okazji nadania członkom rodu tytułu wolnych panów stanowych, rebus odwołujący się do nazwy zamku – gryf trzymający kamień – stał się nowym herbem rodziny. 17.04.1617 r. Hans Ulrich II wyprawił pod zamkiem wielki turniej rycerski, podczas którego poznał swoją przyszłą żonę, dzięki czemu uzyskał bliską koligację z piastowską rodziną książęcą [4, s. 75–81].

Widoczny w projekcie zamiar uczynienia z Gryfa dobrze ufortyfikowanej, a zarazem spełniającej potrzeby rezydencjonalne i propagandowe siedziby¹⁵ doskonale odpowiada z wysoką pozycją Hansa Ulricha II w okresie 1616–1620, co odpowiada domniemanemu okresowi powstania projektu Saebischa. Szczególnie prawdopodobne jest, że projekt powstał jako odpowiedź na pożar zamku w Starej Kamienicy, jeszcze przed podjęciem tam prac przywracających jej funkcję stałej rezydencji, lub w związku z awansem w statusie społecznym wynikającym z zawarcia małżeństwa z księżniczką legnicko-brzeską [16, s. 26].

(Niedoszła) fundacja

Modernizację fortyfikacji należy zestawiać z współczesnymi Gryfowi zrealizowanymi i znanymi z projektów założeniami rezydencjonalno-obronnymi, także zbliżonymi do typu *castello in fortezza*, w tym tymi, za które odpowiedzialny był von Saebisch (Siedlisko, Uraz, Legnica). Obronność Gryfa zależała od topografii, tj. stromego wzniesienia (ok. 50 m wysokości względnej), na którym zamek górny zajmuje partie szczytowe, zaś dolne partie zamku – jego północne i wschodnie zbocza. W efekcie brak tu częstego w założeniach *castello in fortezza* ogrodu, podobnie zresztą jak w projektowanej przez Saebischa modernizacji zamku w Świnach¹⁶ (il. 3). Rozmach fortyfikacji należy porównywać z tym w Prochowicach, Witostowicach, Siedlisku czy Ciepłowodach. Miały one nie tylko funkcję obronną, ale i symboliczną. Fortyfikacja bastionowa towarzysząca rezydencjom w końcu XVI i w 1. połowie XVII w. była jedną z form reprezentacji statusu społecznego oraz stopnia obycia fundatora [9, s. 13]. Trzeba tu też zwrócić uwagę na podróże Hansa Ulricha II, w trakcie których zapoznał się z pewnością z najnowszymi trendami architektury, także *militaris*. Niebagatelny był również wyraz estetyczny uwspółcześnienia średniowiecznego *castrum* [9, s. 16–26] – na umocnienia padać miał widok z najbardziej reprezentacyjnej sali pałacu, położonej w jego północnym skrzydle.

W zgodzie z nowożytną manierą włoską modernizacja kompozycji rezydencji miała nastąpić przez scalenie budynków i symetryzację założenia tworzącego dziedzińiec wewnętrzny, zatracając przy tym częściowo czytelny znak dawności, jakim był „addytywny” charakter zabudowy. Biorąc pod uwagę, jak ważnym czynnikiem w zakresie reprezentacji i propagandy rodowej było eksponowanie

middle of the 15th century Gryf was used as a part of the Schaffgotsch family names. In 1545, a family tomb chapel was built in nearby Gryfów. In 1592, a rebus alluding to the name of the castle – Gryf [Eng. Griffin] holding a stone – became a new family crest to celebrate the bestowal of the title of free estate lords upon the family members. On 17.04.1617, Hans Ulrich II organized a great knightly tournament at the castle during which he met his future wife, which resulted in him being closely affiliated with a ducal family from the Piast dynasty [4, pp. 75–81].

The concept, which is evident in the design, of turning Gryf into a well-fortified seat accommodating the residential and propaganda needs¹⁵ perfectly corresponds with the high position held by Hans Ulrich II in 1616–1620, which in turn corresponds with the presumable period when the design was made by Saebisch. It is quite likely that the design was made as a reaction to the fire of the castle in Stara Kamienica still before the beginning of works aimed at restoring its function as a permanent residence or in connection with the improvement in social status resulting from the marriage to the Duchess of Liegnitz and Brieg [16, p. 26].

(Unexecuted) foundation

The modernization of the fortifications should be seen in comparison with Gryf's contemporary residential and defensive complexes which were completed and are known from designs as well as those whose form is similar to *castello in fortezza*, including those for which von Saebisch was responsible (Siedlisko, Uraz, Liegnitz). The defensive capacity of Gryf was determined by topography i.e. a steep hill (cir. 50 m of relative height) whose top is occupied by the upper castle and its north and east slopes are occupied by the lower parts of the castle. In effect, there is often no garden in *castello in fortezza* just like in the case of modernization of the castle in Świny planned by Saebisch¹⁶ (Fig. 3). The scale of the fortifications should be compared with those in Prochowice, Witostowice, Siedlisko or Ciepłowod. Their function was not only defensive but also symbolic. The bastion fortification built near residences at the end of the 16th and the 1st half of the 17th century was one of the forms of representation of the social status and the degree of refinement of the founder [9, p. 13]. It should be noted that during his journeys Hans Ulrich II must have learned about the latest trends in architecture including *militaris*. Furthermore, it was also important to demonstrate the aesthetic aspect of modernizing the medieval *castrum* [9, pp. 16–26] – the defensive works were supposed to be looked at from the most representative room of the palace located in its north wing.

Following the early modern Italian style, the composition of the residence was supposed to be modernized by

¹⁵ W omawianym okresie zamek uważany był za najprzyzwoitszą formę siedziby dla arystokracji. Zob. [9, s. 10].

¹⁶ Takie ogrody najpewniej istniały nieopodal, poza obrębem zamków, ale w ich najbliższym otoczeniu – bądź na stokach tego samego wzniesienia, bądź na pobliskim wypłaszczeniu.

¹⁵ The castle was considered to be the most decent form of seat for aristocracy in that period. See [9, p. 10].

¹⁶ Most probably such gardens existed nearby, outside the castle, but not in its direct neighborhood, on the slopes of the same hill or on the flat area nearby.

śladów przeszłości¹⁷, nie dziwi wprowadzanie innych rozwiązań podkreślających tradycję miejsca. Rezydencja na zamku górnym, mimo daleko idących ingerencji, w bardzo znacznym stopniu zachowała starsze partie. Zabieg taki służył zarazem celowi praktycznemu – skracał czas konieczny na przeprowadzenie inwestycji i zmniejszał jej koszty. Tradycyjny charakter miało również zlokalizowanie kaplicy przy bramie prowadzącej na zamek¹⁸. Brak jej architektonicznego powiązania z rezydencją został pod względem funkcjonalnym zrekompensowany wprowadzeniem obszernej empory. Droga na zamek górny wiodła niejako ceremonialną trasą, której pokonanie obejmowało wkraczanie w jeszcze bardziej rozbudowane partie założenia¹⁹, począwszy od przejścia przez monumentalną bramę na zamku dolnym, po niezwykle okazałą, reprezentacyjną dwubiegową klatkę schodową prowadzącą do czworobocznej rezydencji. Układ budynku zakładał rozmieszczenie funkcji reprezentacyjnej i gospodarczej na parterze, zaś mieszkalnej na piętrze. Kluczowym elementem była położona w skrzydle północnym zgeometryzowana sala, będąca największą komnatą na całym zamku. Regularny układ jej okien, dających widok na cały zamek i jego fortyfikacje, wprowadzony doń piec i potężny kominek służący lepszemu jej oświetleniu należy interpretować jako rozwiązania znamionujące jej reprezentacyjny charakter. W wyniku jej planowanego powiększenia miała zostać przeniesiona zlokalizowana przy basztach kuchnia, najprawdopodobniej do północnej partii przyziemia domu wieżowego, gdzie widoczny jest potężny kanał dymny. W skrzydle południowym i wschodnim były zorganizowane apartamenty wyposażone w piece i kominki. Piętro pałacu było prawdopodobnie rozwiązane na podobnej zasadzie – pełniło funkcję reprezentacyjną (od północy) oraz mieszkalną (od południa), gdzie widoczny jest układ apartamentu amfiladowego składającego się z izby ogrzewanej piecem i z nieogrzewanej komory – sypialni²⁰. Wszystkie te pomieszczenia rezydencjonalne należy postrzegać przez pryzmat luksusowego wyposażenia wnętrz, do którego byłaby wykorzystana kolekcja dzieł przechowywana na zamku do lat 30. XVII w., kiedy to została przeniesiona do zamku Chojnik²¹.

Całość rezydencji miała być skomunikowana pionowo przez trzy klatki schodowe i schody prowadzące na ganek przed wejściem do skrzydła południowo-zachodniego. Choć nie na taką skalę jak schody wejściowe do rezydencji, pozostałe klatki schodowe również miały być wewnętrzne, przestronne i murowane. Bardzo reprezentacyjny charakter został przez Saebischa zaproponowany dla zlokalizowanych w południowym skrzydle okazałych, trójbiegowych schodów z dwoma spocznikami, które podobnie jak schody prowadzące na ganek miały mieć tralkowe balustrady. Taka forma realizowania komunikacji

connecting the buildings and introducing symmetry to the complex, creating an inner ward, partly eliminating the evidently old-fashioned character of the “additive” architecture. Taking into account the importance of displaying the traces of the past for the family representativeness and propaganda¹⁷, the introduction of other solutions, emphasizing the tradition of the place, seems only natural. In spite of far-reaching interventions, the residence in the upper castle retained to a large degree its older sections, which proved practical – it would reduce the time needed to make the investment and lower its costs. The location of the chapel by the gate leading to the castle was also in line with the tradition¹⁸. The lack of its architectural connection with the residence was functionally compensated for by introducing a large gallery. Going the way uphill to the upper castle was somewhat ceremonial, moving through more and more extended parts of the complex¹⁹, including a monumental gate to the lower castle and an exquisite, representative two-flight staircase leading to the quadrilateral residence. The layout of the building had the representative and utility functions on the ground floor, and the residential functions on the upper floor. The key element was the largest in the whole the castle geometrical room located in the north wing. The regular layout of its windows, overlooking the whole castle and its fortifications with a stove and a huge fireplace to provide more light should be interpreted as solutions emphasizing its representative character. As a result of its planned extension, the kitchen located by the towers was supposed to be moved most probably to the north part of the basement of the tower house where a huge flue is clearly visible. The apartments to be located in the south and east wings were supposed to have stoves and fireplaces. The upper floor of the palace probably had a similar layout – it was representative from the north and residential from the south, with a clear enfilade layout, including a room heated with a stove and an unheated chamber – bedroom²⁰. All these residential rooms would be luxuriously furnished and decorated with the works held in the castle until the 1630s when they were moved to Chojnik castle²¹.

The whole residence was supposed to have three staircases and the stairs leading to the porch in front of the entrance to the south-west wing. Although their scale was incomparable to the residence entrance stairs, the other staircases were also supposed to be internal, spacious and made of masonry. Saebisch proposed a highly representative character for the magnificent, three-flight stairs with two landings, located in the south wing which, just like the stairs leading to the porch would have a balustrade with balusters. Such a form providing vertical circulation was present in Bohemia already from the middle of the

¹⁷ O znaczeniu i wykorzystywaniu takiej postawy przez Schaffgotschów zob. [9, s. 23–28].

¹⁸ Takie rozwiązanie funkcjonowało m.in. na zamkach w Chojniku, Brzegu czy Lubinie. Podobny zabieg Saebisch zastosował w Siedlisku.

¹⁹ Choćby ze względu na rozbudowę muru między dwiema partiami zamku dolnego.

²⁰ Funkcjonowanie takiego rozwiązania omawia [18, s. 183].

²¹ Inwentarz z 1635 r. publikuje [19, s. 85].

¹⁷ About the significance and making use of such an attitude on the part of the Schaffgotsch family see [9, pp. 23–28].

¹⁸ Such a solution was applied also in other castles, such as Chojnik, Brzeg or Lubin. Saebisch employed a similar solution also in Siedlisko.

¹⁹ For instance due to the extension of the wall between two parts of the lower castle.

²⁰ The functioning of such a solution is described in [18, p. 183].

²¹ The inventory from 1635 published in [19, p. 85].

panionowej w Czechach była obecna już od połowy XVI w., ale na Śląsku stanowiła *novum* [20, s. 263], [21]. Cztery budynki, tj. kaplica, budynek bramny, stajnia i dom na zamku środkowym miały mieć murowane, zewnętrzne spiralne klatki schodowe. Rozwiązanie takie było powszechne w tym czasie w obrębie zwartych dworów czy skrzydeł pałacowych, ale nie przy tak drugorzędnych obiektach, jak budynki gospodarcze. Operowanie podobnymi do powyższych rozwiązaniami komunikacji pionowej było jednym z leitmotywów Saebischa. Zastosował je m.in. w Siedlisku i ratuszu wrocławskim [22, s. 11]²².

Projekt rezydencji na zamku górnym nie zakładał dalszego wzbogacania struktury architektonicznej, w szczególności nie odnotowano tu, być może ze względu na charakter i skalę rysunku, podziałów ani detali architektonicznych, częstych w tego typu założeniach (Nowy Wiśnicz, Pieskowa Skała). Bardziej szczegółowo został potraktowany projekt kaplicy zamkowej o jednej nawie w systemie ścienno-filarowym, zamkniętej prezbiterium o szerokości korpusu, wzbogaconej położoną naprzeciw ołtarza potężną emporą, do której miało się wchodzić przez znajdującą się w południowym narożniku budynku śrubową klatkę schodową. Ze względu na niemożność odpowiedniej ekspozycji elewacji południowo-wschodniej fasada znalazła się na ścianie południowo-zachodniej. Miał się w niej znajdować kolumnowy portyk poprzedzający środkowe z trzech otworów drzwiowych. Kaplicę, która stanowiłaby jeden z nielicznych przykładów ówczesnej indywidualnej i nowoczesnej architektury kościelnej na Śląsku, należy zestawiać nie tylko z zaprojektowaną przez Saebischa kaplicą w Siedlisku i jej wzorcami, ale także z położonym w Polsce kościołem Grobu Matki Bożej w Kalwarii Zebrzydowskiej [23] czy kaplicą zamkową w Nowym Wiśniczu²³.

Zakończenie

Trudno wskazać powód, dla którego omówiony projekt nie został zrealizowany. Być może, co zgodne byłoby z koncepcją *nie-barokowej* rezydencji [7], okazał się zbyt nowatorski – sytuacja, z jaką Saebisch miał już zapewne do czynienia na służbie u Georga Schonaicha²⁴. Rozmiar, dokładność i precyzja wykonania rysunku, będącego zapewne kopią wykonaną przez artystę na własny użytek, świadczą, że był owocem przemyślanej koncepcji architektonicznej odnoszącej się do wstępnej fazy rozważań nad przebudową. Potwierdza to specjalność zawodo-

16th century but it was a novelty in Silesia [20, p. 263], [21]. Four buildings i.e. chapel, gatehouse, stable and the house in the middle castle would have masonry, external spiral staircases. Such a solution was popular at the time in compact manors or palace wings but not in such insignificant structures as storage buildings. The use of the vertical circulation design similar to the one mentioned above was one of Saebisch's leitmotifs. He employed it e.g. in Siedlisko and the town hall in Wrocław [22, p. 11]²².

The design of the residence in the upper castle did not include further elaboration of its architectural structure; in particular the design did not have, maybe due to the character and the scale of the drawing, the divisions or architectural details common in this type of complexes (Nowy Wiśnicz, Pieskowa Skała). The more detailed design of the single-nave chapel shows wall-pillars and a presbytery of the same width as the main body of the structure as well as a huge gallery opposite the altar with its entry through a spiral staircase located in the south corner of the building. As it was impossible to properly expose the south-east facade its front was in south-west wall. It was supposed to have a columned portico preceding the middle of the three door openings. The chapel which would have been one of few examples of individual and modern church architecture in Silesia in those times should be seen in comparison not only with the chapel in Siedlisko designed by Saebisch and its models, but the church of the Tomb of the Mother of God in Kalwaria Zebrzydowska [23] or the castle chapel in Nowy Wiśnicz also with located in Poland²³.

Conclusions

It is difficult to point out one reason why the design in question was not executed. Maybe it proved to be too innovative, which would be in line with the concept of a *non-Baroque* residence [7] – a situation Saebisch most probably had to face during his service at G. Schonaich's²⁴. The size, the accuracy, and the precision of the drawing, which is most probably a copy made by the artist for his own use, clearly show that it was the result of a well-thought-out architectural concept regarding the initial stage of the remodeling. It is confirmed by Saebisch's professional expertise – he was an architect and designer [27, p. 218] and not a building supervisor, as he is sometimes described in publications [28, p. 6], [29, p. 93]. Consequently, he should be considered to have been per-

²² Zagadnienie schodów w twórczości Saebischa, zwłaszcza ich charakterystyka formalna, będzie przedmiotem odrębnego opracowania.

²³ Pamiętać trzeba, że kościół klasztorny kamedułów na podkrajowych Bielanych fundowany był nie tylko przez Mikołaja Wolskiego, ale również przez Sebastiana Lubomirskiego. Mając na uwadze fakt przygotowania przez Saebischa projektu dla kościoła na Bielanych, można domniemywać u niego co najmniej znajomości inwestycji wiśnickich [24], [25]. Zagadnienie architektury powyższego budynku, w tym wykorzystywanie jego modelu przez Saebischa, stanowi odrębne, szerokie zagadnienie badawcze, opracowywane obecnie przez autora.

²⁴ Chodzi tu o realizację alternatywnej względem projektu Saebischa, osadzonej w nurcie neośredniowiecznej architektury około 1600, kaplicy zamkowej w Siedlisku. Na temat kaplicy: [26, s. 194–196].

²² The issue of stairs in the works by Saebisch, especially their formal characteristics, will be the subject of a separate study.

²³ It should be kept in mind that the monastic church of the Camaldolese Order in Bielany near Kraków was founded not only by Mikołaj Wolski but also by Sebastian Lubomirski. Keeping in mind the fact that Saebisch prepared the design for the church in Bielany, it could be presumed that he must have known about the investments in Wiśnicz [24], [25]. The issue of the architecture of that building, including the use of its model by Saebisch, is a bid, separate research issue the author is working on right now.

²⁴ This regards the construction of the castle chapel in Siedlisko – an alternative to the design by Saebisch in line with the neo-medieval architecture in around 1600. More on the chapel: [26, pp. 194–196].

wą Saebischa – architekta projektanta [27, s. 218], a nie, jak to bywa określane w publikacjach, nadzorcy budowlanego [28, s. 6], [29, s. 93]. Tym samym należałoby go postrzegać jako postać działającą stale na usługach Schaffgotschów²⁵, dla których wykonywał, nie zawsze realizowane, projekty dla innych dóbr – Starej Kamienicy (zamek, kościół), Cieplic czy Żmigrodu [30], [31, s. 5].

manently working for the Schaffgotsch family²⁵ providing them with his services and making designs which were not always executed, including for other holdings, such as Stara Kamienica (castle, church), Cieplice or Żmigród [30], [31, p. 5].

Translated by
Tadeusz Szalamacha

²⁵ Podobnie jak dla innych arystokratów związanych z dworem praskim – Schonaichów i Mikołaja Wolskiego.

²⁵ The same as for other aristocrats connected with the court in Prague – the Schonaichs and Mikołaj Wolski.

Bibliografia/References

- [1] Bergemann J.G., *Beschreibung und Geschichte der Alten Burgfeste Greiffenstein*, Bunzlau 1832.
- [2] Fitzner S., *Architekturzeichnungen der deutschen Renaissance: Funktion und Bildlichkeit zeichnerischer Produktion 1500–1650*, Modern Academic Publishing, Köln 2015.
- [3] Boguszewicz A., „Corona Silesiae”: zamki Piastów fürstenberskich na południowym pograniczu księstwa jaworskiego, świdnickiego i ziebickiego do połowy XIV w., Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej UWr, Wrocław 2010.
- [4] Chorowska M., Dudziak T., Jaworski K., Kwaśniewski A., *Zamki i dwory obronne w Sudetach*, t. 2: Księstwo jaworskie, Instytut Archeologii UWr, Wrocław 2008.
- [5] Markgraf H., Schulte J.W., *Codex Diplomaticus Silesiae*, t. 14: *Liber Fundationis Episcopatus Vratislaviensis*, Josef Max & Comp., Breslau 1889.
- [6] Jurek T., „Abstractores castrorum”. Przyczynek do dziejów społecznych i politycznych Śląska w połowie XIII w., [w:] W. Bukowski, T. Jurek (red.), *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesno-nowożytnych*, t. 2, Societas Vistulana, Kraków 2012, 767–786.
- [7] Kwaśniewski A., *Nie-barokowa rezydencja w okresie baroku – abnegacja czy demonstracja? Casus siedzib rodu Schaffgotschów w XVII–XVIII w.*, [w:] A. Kozieł (red.), *Wokół Karkonoszy i Gór Izerskich. Sztuka baroku na śląsko-czesko-łużyckim pograniczu*, Muzeum Karkonoskie w Jeleniej Górze, Jelenia Góra 2012, 23–38.
- [8] Świdrak M., *Uwagi na temat fundacji kościelnych Mikołaja Wolskiego w Kłobucku i Krzepicach*, [w:] P. Gryglewski (red.), *Sztuka Polski Środkowej. Studia*, t. 6, Księży Młyn, Łódź 2016, 97–117.
- [9] Kwaśniewski A., „Fortezza verso Residenza”. *Nevojenské funkce fortifikací ve struktuře zámeckého areálu ve střední Evropě reného novověku (zejména s ohledem na Slezsko)*, [w:] *Sborník příspěvků z 9. specializované konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 8.–11. června 2010 v Olomouci. Zámecký areál, Národní Památkový Ústav*, Olomouc 2012, 5–34.
- [10] Oszczanowski P., Gromadzki J., *Theatrum vitae et mortis. Grafika, rysunek i malarstwo książkowe na Śląsku w latach ok. 1550–ok. 1650*, Muzeum Historyczne, Wrocław 1995.
- [11] Bożek-Leszczyc E., *Projekt przebudowy zamku w Świnach*, [w:] J. Harasimowicz (red.), *Szlachta na Śląsku. Czasy średniowieczne i nowożytne. Katalog wystawy Rycerze wolności, strażnicy praw*, Muzeum Miedzi, Legnica 2015, 161.
- [12] Nentwig H., *Der Kynast und der Greiffenstein*, „Schlesische Heimat-Blätter” 1908, Nr 22, 513–518.
- [13] Chorowska M., *Rezydencje średniowieczne na Śląsku. Zamki, palace, wieże mieszkalne*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2003.
- [14] Olszacki T., Rózański A., *Badania terenowe zamków z obszaru Wielkopolski i Polski Centralnej w XXI w.*, [w:] A. Rózański (red.), *Gemma Gemmarum. Studia dedykowane Profesor Hannie Kóćce-Krenz*, t. 2, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2017, 995–1048.
- [15] Kwaśniewski A., *Problem obronności siedzib szlacheckich na Śląsku i Ziemi Kłodzkiej w okresie renesansu*, [w:] E. Różycka-Rozpędowska, M. Chorowska (red.), *Nie tylko zamki. Szkice oia-*
- rowane Profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2005, 129–146.
- [16] Kuzio-Podrucki A., *Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji*, Oficyna MONOS, Bytom 2007.
- [17] Bugaj T., *Proces i egzekucja dziedzica z Kowar Hansa Ulricha Schaffgotscha (Ratyzbona 1635)*, „Rocznik Jeleniogórski” 1987/1988, t. 25/26, 131–142.
- [18] Kwaśniewski A., *Wzorce siedziby szlacheckiej na ziemiach Królestwa Czeskiego w dobie renesansu – geneza, powinowactwo form i treści, oddziaływanie*, [w:] M. Kapustka, A. Kozieł, P. Oszczanowski (red.), *Śląsk i Czechy. Wspólne drogi sztuki. Materiały konferencji naukowej dedykowane Profesorowi Janowi Wrabecowi*, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2007, 175–187.
- [19] Schubert H., *Beiträge zur Geschichte der Burg Kynast*, „Der Wanderer im Riesengebirge” 1899, Nr. 19, 84–86.
- [20] Różycka-Rozpędowska E., *Późnorenesansowe dwory śląskie. Z badań nad architekturą świecką Śląska XVI–XVII w.*, [w:] T. Hrankowska (red.), *Sztuka około 1600*, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Warszawa 1974, 247–292.
- [21] Krčálová J., *Česká renesanční schodiště*, „Umění” 1983, R. 31, nr 2, 97–114.
- [22] Burgmeister L., *Das Breslauer Rathaus*, Breslau 1913.
- [23] Świdrak M., *Architektura kościoła Grobu Matki Bożej pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Brodach koło Kalwarii Zebrzydowskiej*, [w:] A. Betlej (red.), *Prolegomena. Materiały studentów i doktorantów historii sztuki*, Instytut Historii Sztuki UJ, Kraków 2013, 29–62.
- [24] Szlezzynger P., *Kaplica zamku Lubomirskich w Wiśniczu*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1990, T. 52, Nr 1/2, 73–88.
- [25] Karpowicz M., *Andrea Spezza – architekt nadworny Lubomirskich*, „Barok” 2002, nr 17–18, 9–63.
- [26] Kašinowska R., *Architektura rezydencjonalna powiatu nowosolskiego*, Muzeum Miejskie w Nowej Soli, Nowa Sól 2003.
- [27] Oszczanowski P., *Złoty medalion oprawiony czterema diamentami: dzieła Gerharda Hendrika z Amsterdamu z początku XVII w. w Oleśnicy*, Agencja Wydawnicza Argi, Wrocław–Oleśnica 2012.
- [28] Bożek-Leszczyc E., *Kościół Kanoników Regularnych pw. św. Jakuba Apostoła w Krzepicach*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław 2012.
- [29] Brykowska M., *Pustelnie i architektura zakonu kamedulów w pierwszej połowie XVII w., w świetle nowych badań*, [w:] K. Guttmejer, A. Czyż (red.), *Kameduli w Warszawie 1641–2016. 375 lat fundacji eremu na Bielanach*, Miasto Stołeczne Warszawa, Warszawa 2016, 75–98.
- [30] Harasimowicz J., *Reussendorf – Greiffenberg – Altkemnitz. Drei Evangelische Pfarrkirchen der Familie Schaffgotsch im schlesischen Gebirgsland*, [w:] J. Bahlcke, U. Schmilewski, T. Wunsch (Hrsg.), *Das Haus Schaffgotsch. Konfession, Politik und Gedächtnis eines schlesischen Adelsgeschlechtes vom Mittelalter bis zur Moderne*, Bergstadtverlag Wilhelm Gottlieb Korn, Würzburg 2010, 291–306.
- [31] Gretscheł K., *Valentin von Saebisch, sein Leben und seine Taetigkeit am Breslauer Rathaus*, „Schlesische Zeitung”, 8.11.1916, 4–6.

Streszczenie

W artykule omówiono nieznanego dotychczas rysunek autorstwa Valentina von Saebisch odnoszący się do zamku Gryf. Choć rysunek nie jest datowany, to z pewnością powstał na krótko przed wybuchem wojny 30-letniej, dzięki czemu stanowi niezwykle cenne źródło wiedzy o przedmiotowej rezydencji. Rysunek ma podwójny charakter – zawiera szczegółową inwentaryzację zastanego wyglądu zamku, a także przedstawia proponowaną wizję jego przebudowy. Korzystając z inwentaryzacji, autor artykułu koryguje dotychczasowe tezy dotyczące wyglądu zamku na początku XVII w. Ponadto tekst omawia zaproponowaną przebudowę w kontekście współczesnej jej architektury rezydencjonalnej na Śląsku, mecenatu Schaffgotschów, a także twórczości Valentina von Saebisch.

Słowa kluczowe: architektura nowożytna, architektura rezydencjonalna, fortyfikacje, Valentin von Saebisch, rysunek, projekt architektoniczny

Abstract

The article discusses the hitherto unknown design for remodelling of the Gryf castle drawn by Valentin von Saebisch. Even though the drawing is undated, it is clear that it was made prior to the Thirty Years' War which makes it an invaluable source for research on the Gryf castle. The drawing has a double character – it contains a condition survey of the property and a design of remodelling of the residence. Using the condition survey, the article discards some of the hitherto hypotheses about the shape of the castle and provides new, credible information on the matter. Moreover, the paper delves into a comparison between the proposed design and the wider panorama of contemporary Silesian residential architecture, Schaffgotsch's patronage and work of Valentin von Saebisch.

Key words: early modern architecture, residential architecture, fortifications, Valentin von Saebisch, sketch, architectural design